

Francesc Fàbregas i Mas (1857-1933): metge, polític, benefactor i col·leccionista

JOAN YEGUAS GASSÓ
Museu Nacional d'Art de Catalunya

Dades biogràfiques

Francesc de Paula Fàbregas i Mas va néixer a Barcelona, al carrer del Portal Nou, número 2, l'11 de novembre de 1857 (figura 1). Era fill de Joan Fàbregas i Peix (1815-1889), industrial adober, i la seva muller Maria Mas i Esparvé; el matrimoni va tenir cinc fills: Josep, Cristòfor, Francesc, Teresa i Maria. Segons el testament del seu pare, no hi va incloure el germà gran, Josep, perquè tenia una posició «molt folgada». Josep Fàbregas era llicenciat en medicina i cirurgia, però va dedicar-se a fer crèdits hipotecaris i a acumular una petita fortuna; en morir l'any 1901, sense fills, va deixar l'herència als seus germans. Francesc va rebre diferents terrenys: tres peces de terra a Calella (anomenades la Cabra, la Patona i la Torre-

FIGURA 1. Retrat de Francesc Fàbregas,
(foto: Galeria de metges catalans).

ta), una parcel·la a Pineda de Mar i diferents propietats a l'antic terme de Palou (Granollers des de 1927), concretament, els Vilars del Junyent, la Torre de les Aigües i cal Sant.¹

El 16 de febrer de 1905, amb 47 anys, Francesc Fàbregas es va casar amb Faustina Mata i Guerrero (1866-1924). Ella era filla de Joan Baptista Mata i Sirvent (1815-1870), un industrial de Ripoll, i la seva muller Carolina Guerrero García (1827-1906). Faustina s'havia casat en primeres núpcies el 15 d'octubre de 1893 amb el notari Ignasi Plana i Escubós (Olot, 1863 - Barcelona, 1903), de qui va esdevenir hereva universal. La residència de la parella es va establir a la casa d'ella, al carrer de Fontanella, número 7.² Segons el diari *La Veu de Catalunya*, Fàbregas també era propietari del Palau Magarola, al carrer de la Portaferrissa, actualment al número 13.³

Francesc Fàbregas va morir el 15 de desembre de 1933.⁴ Va ser enterrat al Cementiri de Montjuïc, també conegut com a Cementiri del Sud-oest, al panteó número 59 de l'agrupació 3a a la via de Santa Eulàlia, en un monument sepulcral dedicat a la família Mata Guerrero (figura 2), construït per l'arquitecte Salvador Vinyals i Sabaté (Barcelona, 1847-1926).⁵

FIGURA 2. Salvador Vinyals, panteó de la família Mata, Cementiri de Montjuïc (foto: J.Y.).

¹ Tintó, 1994a: 14.

² L'esquela es publicà al diari *La Vanguardia* el dia 28 d'octubre de 1924, però ella va morir el dia 20. Vegeu: «Na Faustina Mata i Guerrero morí el dia 20 del corrent [...]» (1924). *La Vanguardia*, 28-10-1924, [s. p.].

³ Vegeu: «Els carrers de Barcelona. La Portaferrissa» (1920). *La Veu de Catalunya*, any 30, núm. 7568, 15-6-1920, ed. matí, pàg. 5.

⁴ Vegeu: «El doctor Francesc Fàbregas» (1933). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 629, 24-12-1933, pàg. 4.

⁵ Vegeu: «Assumptes reglamentaris aprovats» (1934). *Gasetta Municipal de Barcelona*, any 21, núm. 28, 16-7-1934, pàg. 10.

Va redactar el seu testament el 4 de desembre de 1931 i va afegir-hi dos codicils pocs dies abans de morir davant el notari de Barcelona Josep Maria Aguirre i Serrat-Calvó. En no tenir descendència, el seu testament és ple de deixes quantioses a diferents entitats benèfiques, científiques i culturals, que en apartats successius anirem detallant.

La professió de metge i el patrocini d'equipaments sanitaris

Com el seu germà gran Josep, Francesc també va cursar estudis de medicina i cirurgia a Barcelona, on es va llicenciar l'any 1880. Va esdevenir especialista en les vies urinàries, tot i que va exercir com a ginecòleg.⁶ El 1895, juntament amb el catedràtic Miquel Arcàngel Farga i Roca (1858-1916), va viatjar a Berna, Brussel·les i París. No es coneix on va exercir, encara que s'ha dit que ho va fer a Olot i a Granollers, llocs on tenia interessos econòmics familiars i d'on va ser benefactor d'algunes institucions sanitàries, però consta que residia a Barcelona.

El 1883 va ingressar a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya, de la qual va ser president entre 1911 i 1913. En aquesta etapa, va propiciar la celebració del primer congrés de metges de llengua catalana, celebrat a Barcelona el juny de 1913.⁷ L'any 1932, l'Acadèmia s'havia de traslladar a un nou immoble construït a la Via Laietana, anomenat Casal del Metge, i enmig d'aquesta mudança també es va donar un canvi d'imatge a la biblioteca. La documentació de les actes fan referència a prestatgeries, taules de consulta (quatre de grans de 400 x 110 cm i cinc de petites de 120 x 80 cm), un pupitre per a la biblioteca, tot de fusta «de Flandes de primera qualitat» a càrrec del fuster Adrià Sicart. A l'acta del 22 de juny de 1932 s'afirma que Francesc Fàbregas «ha decidit encarregar-se de totes les despeses que origini el trasllat i instal·lació de la Biblioteca». En aquesta mateixa reunió, la presidència decideix nomenar-lo «soci de mèrit», proposta que s'acorda «per aclamació» de la Junta, i es decideix posar una placa a la nova biblioteca «on consti el gest del senyor Fàbregas». Finalment, la data que hi va constar va ser el 8 de novembre de 1932, en una placa de marbre verdós.⁸

6 Calbet, 1981-1983: 11, 8.

7 Cornudella, 1953: 82-83.

8 Arxiu de la Fundació Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i Balears, actes dels dies 18 d'abril de 1932, 22 de juny de 1932 i 23 d'agost de 1932, sense foliar.

Granollers era un lloc on Francesc Fàbregas tenia propietats i rendes. El 1917 es va embarcar en l'acabament del nou Hospital-Asil de Granollers, que es duia a terme amb el projecte del jove arquitecte Josep Maria Miró i Guibernau (1889-1966). L'obra era promoguda per Francesc Ribas i Serra (1872-1929) per poder facilitar la construcció d'una variant en el ferrocarril. El pressupost inicial era de 200.000 pessetes, i se'n va posar la primera pedra el 5 de setembre de 1914. Es pensava que el cost es podria pagar mitjançant una subscripció popular i l'aportació puntual d'algun mecenes, però el 1917 les obres es van aturar. Enmig de tot aquest afer, també adquireixen protagonisme dos retaules gòtics que es van vendre a la Junta de Museus (l'octubre de 1917) per 150.000 pessetes; una part, 20.366,09 pessetes, va servir per sufragar les despeses de la capella de l'Hospital-Asil.⁹ Fàbregas i Ribas es deurién conèixer a Barcelona, perquè ambdós eren socis del Reial Automòbil Club de Catalunya i tenien terres a l'antic terme de Palou, ara Granollers.¹⁰ Sigui com sigui, Fàbregas en va fer la major donació l'any 1917, unes 30.000 pessetes, per finançar la realització d'uns dels pavellons, i també va fer-se càrrec del mobiliari d'un altre pavelló, de l'equipament d'un quiròfan, així com de les banyeres i les piques (consta que l'any 1926 va donar 12.000 pessetes «per nodrir de renda aquella santa casa» i 5.000 pessetes més el 1932). La seva muller, Faustina Mata, en morir l'any 1924, va deixar una renda de 50.000

FIGURA 3. Josep Llitjós, bust de Francesc Fàbregas, Hospital de Granollers (foto: J.Y.).

9 Boronat, 1999: 424-434. I vegeu també: «Noves». *Renovació*, 14-7-1918, pàg. 3.

10 Tintó, 1994b: 15.

pessetes per a l'Hospital de Granollers. Les obres es van acabar l'11 de setembre de 1924 i es va descobrir una placa commemorativa dedicada a Francesc Fàbregas, encara conservada al vestíbul de l'asil.¹¹ El gener de 1925 el directori militar de Primo de Rivera li va concedir la Gran Creu de Beneficència.¹² Finalment, el 29 de març de 1928, el ple de l'Ajuntament de Granollers va decidir de nomenar Fàbregas fill adoptiu de la ciutat en gratitud per l'auxili ofert en relació amb l'Hospital.¹³ Per la festa major, el 29 d'agost de 1935, es va descobrir un bust amb la seva efígie als jardins del centre sanitari, on encara es conserva (figura 3), feta per l'escultor olotí Josep Llitjós i Bassols.¹⁴

Olot era una altra ciutat amb lligams amb Francesc Fàbregas. D'entrada, era el seu lloc d'estiueig, al xalet de la muntanya de les Tries. També es va presentar com a candidat del districte olotí a les eleccions espanyoles de 1918 i com a acte polític o benèfic va contribuir a transformar l'antic hospital de pobres de Sant Jaume en una clínica del segle xx; en concret, va donar 30.000 pessetes.¹⁵ Per la seva tasca benefactora, el 15 de març de 1951, l'Ajuntament d'Olot li va dedicar un carrer a la ciutat.¹⁶

El 20 d'octubre de 1924 va morir Faustina Mata. El seu marit, Francesc Fàbregas, va dur a terme les seves voluntats testamentàries.¹⁷ Entre les moltes deixes, va llegar una casa del carrer d'en Tantarantana de Barcelona per a la construcció d'un hospital a Ripoll, diners per a l'Hospital de Sigüenza (Guadalajara) i mitja llotja del teatre del Liceu (o un preu equivalent) per a l'Hospital Clínic de Barcelona. A la capital catalana també va endegar dos projectes d'infraestructura sanitària. Un va ser la construcció d'un pavelló per ampliar la Casa de Maternitat del barri de les Corts, obra que va dur a terme entre 1932 i 1942 l'arquitecte Josep Goday i Casals (Mataró, 1881 - Barcelona, 1936) i que va acabar Joan Rubió i Bellver (Reus, 1870 - Barcelona, 1952), i que actualment

11 Ventura, 2010: 9-10.

12 Vegeu: «Noves». *Renovació*, 14-1-1917, pàg. 3; «Notes locals» (1925). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 186, 4-1-1925, pàg. 3; «Notícies» (1926). *Diari de Granollers*, any 1, núm. 219, 19-11-1926, pàg. 7; «Noticiari» (1927). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 316, 24-7-1927, pàg. 11; «Noticiari» (1932). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 566, 11-9-1932, pàg. 7.

13 Vegeu: «El pleno d'ahir» (1928). *Diari de Granollers*, núm. 621, 30-3-1928, pàg. 2; «Noticiari» (1928). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 350, 1-4-1928, pàg. 8.

14 Tintó, 1994c: 15; Verdaguer, 1987: 210-212; Andrino, 2011: 727.

15 Barnades, 2015: 4.

16 Planagumà, Puigvert i Santaló, 2006: 29.

17 Arxiu històric de l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau, Documentació sobre Francesc Fàbregas i Faustina Mata (1924-1937), ref. 18534.

s'anomena pavelló Blau, per les teules ceràmiques de la cúpula central, en contraposició del pavelló Rosa. L'altre era la construcció d'un pavelló per a malalts amb tuberculosi a l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau, en memòria d'un germà de Faustina, Manuel Mata, amb els diners de la venda d'una finca que tenien a la ronda de Sant Pere, a Barcelona, així com la venda de la seva casa al carrer de Fontanella; el projecte el va dur a terme entre 1934 i 1940 l'arquitecte Damià Ribas i Barangé (fill de Francesc Ribas, promotor de l'Hospital de Granollers), obra enderrocada l'any 1997 per ampliar el nou hospital.¹⁸

Altres actes de beneficència i altruisme

Francesc Fàbregas era vocal de la junta unificada de la Casa de Maternitat i la Casa de Caritat de Barcelona des de 1919, i va ser escollit vicepresident d'aquesta entitat des de 1923 fins a la seva mort. La filantropia amb aquesta institució va ser una qüestió de la parella formada per Fàbregas i la seva muller, Faustina Mata; primer amb ella i després de la seva mort, en solitari. L'ajuda consistia a fer donatius per a aliments, obsequis, roba, mantes, llits o aparells mèdics. Van instituir la festa dels Reis d'Orient, inicialment fent-se'n càrrec del cost i després buscant altres persones que cooperessin a la causa (en el testament va deixar 75.000 pessetes per no interrompre aquesta tradició); habitualment els regals eren roba de vestir. També feien de padrins en la confirmació dels nens, fet que suposava pagar els vestits dels qui rebien el sagrament, o sufragaven àpats en festes assenyalades, com Nadal o Pasqua. Per la festa de Santa Marta, patrona dels cuiners, aquests rebien un bon regal per compensar la seva feina; es pretenia millorar les condicions nutritives de la institució benèfica i que els nens gaudissin d'un bon menjar. Faustina pagava un àpat extraordinari als malalts paralítics el dia de la Mare de Déu dels Dolors i els comprava alguna peça de roba que els fes falta. Que la Casa de Caritat es traslladés al barri d'Horta va ser una motivació extra, ja que en aquella època suposava estar més a prop de la natura. Per això, al testament Faustina Mata va deixar 500.000 pessetes per construir un nou pavelló a Horta, un dels tres que es van fer per descongestionar l'edifici existent al centre de la ciutat, projectat per l'arquitecte Joan Rubió i Bellver entre 1928 i 1936; el conjunt va rebre el nom de Beat Salvador (de sant Salvador d'Horta, canonitzat el 1938) i, a partir

¹⁸ Cornudella, 1940: 19; Salmerón, 2012.

de 1957, va esdevenir les Llars d'Anna M. Gironella de Mundet. Fàbregas també va disposar al seu testament alguns aspectes relacionats amb la Casa de Caritat d'Horta: el març de 1934, el projecte va rebre una aportació d'1.095.458 pessetes; va llegar 250 pessetes en una llibreta d'estalvis a cada nen que hi hagués a la institució, sempre que es trobessin entre els cent millors estudiants i tinguessin bon comportament. Entre d'altres, va deixar una casa a la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona, amb els diners de la venda de la qual s'havien de fer obres benèfiques. Finalment, el 1965, es va inaugurar una residència per a nois d'entre divuit i vint-i-dos anys sortits de les Llars Mundet i que va rebre el nom de «Residència Fàbregas» degut a la seva acció caritativa.¹⁹

El 1910 Francesc Fàbregas va cedir uns terrenys per fer el camí que uniria la parròquia de Sant Julià de Palou amb la carretera del Masnou, un vial que l'Ajuntament de Palou va batejar amb el nom de passeig del Dr. Fàbregas.²⁰ El 1923 la premsa informà que Fàbregas havia cedit un terreny a Palou per construir unes noves escoles a Granollers.²¹ L'annexió del terme de Palou a Granollers no es va produir fins al 3 de maig de 1927, fet que també va endarrerir la cessió dels terrenys i l'edificació del nou grup escolar, és a dir, escoles i habitatges per als mestres.²² El projecte va anar a càrrec de l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats (Barcelona, 1876-1951) i es va inaugurar el 8 de setembre de 1932.²³

Posició econòmica i interessos polítics

No sabem amb certesa quin era l'estatus econòmic de Francesc Fàbregas, però, tenint en compte els estudis, les propietats de què disposava i els diners que va donar de forma altruista (en vida o llegats en el seu testament), deuria tenir una condició benestant. Segons la *Gaceta Municipal de Barcelona*, l'any 1917, Fàbregas apareix relacionat amb una llista dels veïns de la ciutat que

19 Vegeu: «Fruto de una gran labor filantrópica. La «Residencia Fábregas» para exalumnos de los Hogares Mundet...» (1965). *La Vanguardia*, 5-2-1965, pàg. 18. I també: Cornudella, 1940: 12-17; Tintó, 1994d: 14; Tintó, 1994e; 15; Tribó, 2008: 103.

20 Tintó, 1994c: 15.

21 Vegeu: «Vallesanes» (1923). *Gent d'Ara. Periòdic Nacionalista Vallesà*, núm. 49, 23-12-1923, pàg. 2.

22 Tintó, 1994c: 15.

23 Vegeu: «Noticiari» (1927). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 336, 25-12-1927, pàg. 5; «Notícies» (1928). *Diari de Granollers*, núm. 600, 5-3-1928, pàg. 7; «Les escoles de Palou» (1932). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 566, 11-9-1932, pàg. 4.

contribueixen amb més impostos a l'erari públic, cosa que li donava dret a ser elegit senador o compromissari a partir d'una llei electoral de 1877. En aquesta relació, Fàbregas estava a la posició 130, i la quantitat de diners que pagava era de 4.369,83 pessetes anuals.²⁴ A això caldria afegir les rendes que devia tenir en altres indrets. Per exemple, sabem que l'any 1930 Fàbregas pagava 6.895 pessetes dels seus terrenys de Granollers, fet que el posicionava en el lloc 45 dels majors contribuents del Vallès Oriental.²⁵

Aquesta posició també el feia freqüentar determinats ambients cívics. El 1891 va entrar com a soci de la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona, entitat de la qual arribà a ser membre de la Junta, concretament amb el càrrec de vicesecretari (1900-1901); en morir, va deixar per a la Societat unes finques que tenia a Calella i a Pineda de Mar, i també va llegar una renda per crear un premi anual destinat al servidor més fidel de l'entitat. A partir de 1906 va fer-se soci del Reial Automòbil Club de Catalunya, on va exercir la presidència entre 1913 i 1918, i va continuar a la junta de l'entitat fins al 1923, fet que indica que va ser un dels pioners a tenir cotxe a la capital catalana.²⁶

La seva disposició de capital i les relacions socials el devien fer apte per a la carrera política. D'aquesta manera, va presentar-se a les eleccions generals espanyoles de l'any 1918, que es van celebrar el 24 de febrer, amb la candidatura pel partit de la Lliga Regionalista que encapçalava Francesc Cambó. Finalment, va resultar escollit diputat pel districte d'Olot i va ser un dels vint-i-un escons que va obtenir la Lliga en aquells comicis. Va romandre al Congrés dels Diputats durant tota aquella legislatura, que només va durar un any i tres mesos. No va repetir l'experiència a Madrid.²⁷

El col·leccionisme

La faceta més coneguda de Francesc Fàbregas i la seva muller, Faustina Mata, ha estat associada a la generositat en el terreny caritatiu o sanitari. En canvi, també tenien interès per la vessant cultural. A través del testament, Mata va

24 Vegeu: «Lista definitiva de los señores del ayuntamiento y del cuádruplo número de vecinos mayores contribuyentes con derecho...» (1917). *Gaceta Municipal de Barcelona*, any 4, núm. 10, 7-3-1917, pàg. 10.

25 Planas, 1991: 199.

26 Cornudella, 1940: 17; Tintó, 1994a: 14; Tintó, 1994b: 15.

27 Archivo del Congreso de los Diputados, Sèrie documentació electoral, 129, núm. 18.

deixar 16.000 llibres i correspondència familiar a la Biblioteca Comarcal de Ripoll. La biblioteca de Fàbregas es va partir en dos: la part de medicina es va donar a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, i una part d'obres de jurisprudència, a la Universitat de Barcelona (concretament tres-cents volums relacionats amb el seu difunt cunyat Manuel Mata).²⁸ Entre els llibres de medicina tenia algunes obres antigues, com un exemplar del tractat *Cirurgia* escrit per Pere d'Argellata, imprès a Perpinyà per Joan Rosembach l'any 1503, avui conservat a la British Library de Londres.²⁹ Al marge d'això, sabem que a Olot havia donat diners per a un certamen musical, per a uns jocs florals, per a un concurs sardanista i per a un concurs local de tennis; també era un «entusiasta wagnerià».³⁰ Segons el *Butlletí* de l'Orfeó Català, en el Certamen Literari-Artístic d'Olot de 1921 existia el premi Francesc Fàbregas, remunerat amb 100 pessetes, per a dues o més cançons dirigides a cantants tenors que s'haguessin inspirat en temàtica popular.³¹

Sobre el colleccionisme d'art poca cosa sabem. Es diu que era un gran amant i coneixedor d'art, fins al punt que també li agradava pintar.³² Segons Cornudella Capdevila, l'afició per les belles arts li venia del contacte amb els adobers, professió del seu pare.³³ No sabem si va rebre formació artística o no, però a partir d'unes inscripcions en dibuixos de la seva propietat i realitzats pel pintor Joan Llimona i Bruguera (Barcelona, 1860-1926), avui conser-

28 Vegeu: «Ensenyament. Llegat a favor d'un alumne de la Universitat d'una biblioteca de dret...» (1934). *La Humanitat*, any 4, núm. 785, 19-5-1934, pàg. 5.

29 Canivell, 1918: 33-37 i núm. 173; Wilkinson, 2010: 577 i núm. 14792.

30 Cornudella, 1940: 18; Barnades, 2015: 4.

31 Vegeu: «Certamen Literari-Artístic d'Olot. Any xxxii. Cartell del III Certamen musical...» (1921). *Revista Musical Catalana. Butlletí Mensual del Orfeó Català*, any xviii, núm. 212, agost de 1921, pàg. 161.

32 S'ha dit que el 1924 va guanyar el concurs que organitzava el Sindicat de Metges de Catalunya amb l'obra «Germandat». Era un concurs de cartells, on va obtenir un premi de 150 pessetes. També hem trobat que el 1926 va emportar-se 1.500 pessetes per un tercer premi d'un concurs de cartells organitzat per la Caixa de Pensions, relacionat amb el tema de la vellesa, amb l'obra titulada «Els joves d'ahir». Vegeu: «Acte núm. 187 [...] Per unanimitat s'acorda concedir el premi de set-cents cinquanta pessetes el que porta el lema "Germandat", i que resulta ser el senyor Francesc Fàbregas, de Barcelona». *Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya*, any v, núm. 51, novembre de 1924, pàg. 10; I també: «Concurs de Cartells. Repartiment de premis...» (1926). *La Publicitat*, 30-1-1926, pàg. 4. Unes dades que ens fan dubtar de relacionar-ho amb la personalitat que estudiem i, en canvi, caldria pensar en un pintor, dibuixant i cartellista homònim: Francesc Fàbregas i Pujadas (Barcelona, 1898 - Buenos Aires, 1992).

33 Cornudella, 1940: 18.

vats al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC/MAC 22961-D i 22964-D), sembla que eren amics: «Petit recort / A mon estimat amich / Fco Fàbregas / Joan Llimona / 1885» i «Val poch, amich Fabregas. Per xo't suplico que'l pengis», i afegit amb un altre tipus de grafia «Juan Llimona y B. / Roma 1885», segurament anotat pel mateix Fàbregas (figura 4). Potser havien viatjat conjuntament a la Ciutat Eterna, un lloc que Llimona coneixia bé, ja que hi havia residit quatre anys (entre 1879 i 1882).

Després de deixar la seva col·lecció al Museu d'Art de Catalunya, s'afirma que tenia un «bell conjunt d'obres, que contribuïen a embellir el seu domicili». ³⁴ Segons el testament, llegava les pintures i altres obres d'art al Museu de Barcelona, amb la condició que «els quadres i objectes artístics llegats no podran ésser traslladats de Barcelona». ³⁵ Si no haguessin estat acceptades, les hauria deixat a la Casa de Caritat. Els retrats de família s'havien de treure de la llista perquè s'havien de donar a institucions de beneficència, si no, a la mateixa Junta de Museus, i si cap els acceptava, podien ser «destruïts pel foc». ³⁶

El 16 de gener de 1934, un mes després de la mort de Francesc Fàbregas, Joaquim Folch i Torres, com a director del Museu d'Art de Catalunya, explicà en una reunió de la Junta de Museus que estava assabentat de les condicions del llegat del difunt, i que el formaven «algunes pintures de Flaugier de molt d'interès i diverses altres d'autors moderns». ³⁷ Una setmana després, el 23 de gener, la premsa de Girona va fer-se ressò del llegat d'art de Fàbregas i va

FIGURA 4. Joan Llimona, *Mosqueter*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

³⁴ Gibert, 1934: 276-277.

³⁵ Arxiu Nacional de Catalunya, ANCr-715; Actes de la Junta de Museus de l'any 1934.

³⁶ Íbidem.

³⁷ Arxiu Nacional de Catalunya, ANCr-715; Actes de la Junta de Museus de l'any 1934.

esmentar les «interessants pintures de Flaugier, entre les que destaca un notable retrat del rei Josep I Bonaparte».³⁸ En una reunió posterior, el 22 de febrer del mateix any, el director va afirmar «haver efectuat la tria de les obres que constitueixen el llegat del senyor Fàbregas, de les quals no ha pogut encara fer-se càrrec per efecte de no estar llestos els tràmits de la testamentària». Finalment, el 8 de maig de 1934 Folch i Torres va comentar que havia rebut al Museu les obres llegades per Fàbregas.³⁹

En resum, es tracta d'un total de 89 obres que van ingressar al Museu d'Art de Catalunya el 1934, de les quals hi ha una llista numerada, del número 1 al 89, amb una breu descripció i adscripció d'autoria en alguns casos (figura 5). Són fàcils d'identificar pel detallisme de les referències i perquè, en posar-hi el número d'inventari, van seguir aquesta llista (per tant, els números van del 22901 al 22989).

De les 89 obres ingressades, tretze no apareixen a les bases de dades del Museu Nacional d'Art de Catalunya perquè són elements que s'havien dipositat als antics Museu d'Arts Decoratives i Museu de la Ceràmica. La major part d'aquestes peces actualment es troben al Museu del Disseny: un grup de

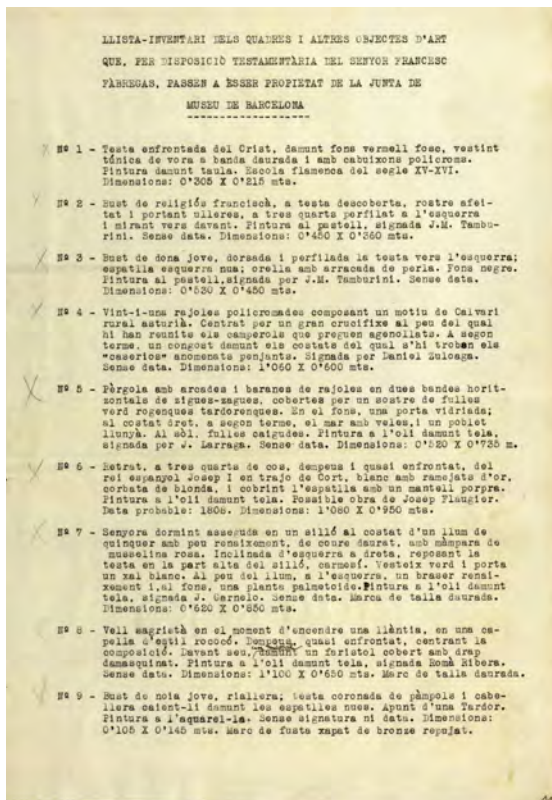

FIGURA 5. Inventari de les vuitanta-nou obres llegades per Francesc Fàbregas al Museu, (foto: Arxiu Nacional de Catalunya).

³⁸ Vegeu: «El doctor Fàbregas llega a Barcelona varies obres d'art» (1934). *L'Autonomista. Diari federalista, republicà i d'avisos i notícies*, 23-I-1934, pàg. 33.

³⁹ Arxiu Nacional de Catalunya, ANCI-715; Actes de la Junta de Museus de l'any 1934. I; Daví, 2013:128-129.

rajoles policromades que representen un *Calvari* i signat per Daniel Zuloaga (MNAC/MAC 22904),⁴⁰ dos retrats pintats en miniatura (MNAC/MAC 22914 i 22915) i diferents gerros de manufactura xinesa (MNAC/MAC 22979, 22980, 22982 i 22983). Però hi manquen sis peces: quatre de xineses (un plat amb drac i tres gerros d'aram esmaltat) i dos gerros de porcellana de Sèvres.⁴¹ La resta de les 76 obres són 65 pintures, 9 dibuixos i 2 escultures que actualment integren el fons del Museu; d'aquestes, però, 5 estan desaparegudes. De les 65 pintures i 2 escultures, 36 formen part de la col·lecció d'art del Renaixement i el Barroc, i 31 de la col·lecció d'art Modern.

Anàlisi de la seva col·lecció

Les pintures i els dibuixos de la col·lecció Fàbregas responen al gust burgès català de l'últim quart del segle XIX i primers anys del XX. Són obres de temàtica convencional i d'àmplia acceptació que farcien el mercat artístic d'aquella època: paisatges, escenes costumistes de la vida quotidiana (sigui rural o urbana), figures masculines o femenines (gitanes) amb aire flamenc, retrats, natures mortes i pintura religiosa.

Un dels temes més presents en la col·lecció Fàbregas és el paisatgisme, amb pintors de l'Escola d'Olot: Joaquim Vayreda i Vila (Girona, 1843 - Olot, 1894), *Interior de bosc* (MNAC/MAC 22963) (figura 6), actualment en dipòsit al Museu de la Garrotxa; Josep Berga i Boix (La Pinya, 1837 - Olot, 1914), *Paisatge* (MNNAC/MAC 22968); i Josep Olivet i Legarés (Olot, 1887 - Barcelona, 1956), *Camí de bosc* (MNAC/MAC 22960).⁴² O altres paisatgistes com Ernest Soler i de les Cases (Barcelona, 1864-1935), amb *Glorieta de jardí amb balanci* (MNAC/MAC 22951) i el dibuix *Paisatge* (MNAC/GDG 22917-D); Iu Pascual i Rodés (Vilanova i la Geltrú, 1883 - Riudarenes, 1949), amb *Paisatge d'Olot* (MNAC/MAC 22922); o Andrés Larraga Montaner (Valtierra, 1861 - Barcelo-

40 Entre 1916 i 1917, Daniel Zuloaga va treballar en diferents obres amb destinació a Barcelona o rodalia; en concret, Miquel Utrillo, a Sitges; el joier Macià; Pere Serra, en un xalet de Sarrià; la botiga de Guillem Puy o la casa del senyor Mansara, per encàrrec del galerista Joan Baptista Parés. Quesada, 1984: 127-128 i 131.

41 Agraïixo la informació a Josep Capsir, conservador del Museu del Disseny de Barcelona. Ell mateix comenta que potser alguns d'aquests gerros xinesos poden ser els que es troben actualment, sense número d'inventari, en unes fornícules que hi ha a la planta baixa del Palau de Pedralbes, antiga seu del Museu d'Arts de Decoratives de Barcelona.

42 Mendoza, 1987: I, 169 i núm. 198; II, 1022 i núm. 2640; Carbonell i González, 1993: 211 i 364.

na, 1931), amb *Pèrgola* (MNAC/MAC 22905).⁴³ Dins aquest concepte també es poden incloure les vistes de pobles i ciutats, a manera de postals, com l'anònim *Carrer d'un poble* (MNAC/GDG 22966-G) o *Pujada de Sant Martí Sacosta de Girona* (MNAC/GDG 22957-D), fet per Francisco Bonnín Guerin (Santa Cruz de Tenerife, 1874-1963). Com a paisatge també inclouria la visió d'un castell en ruïnes, obra del segle XVIII (MNAC/MAC 22945).

FIGURA 6. Joaquim Vayreda, *Interior de bosc*, (foto: Servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

Un altre tema preuat per Fàbregas era el costumisme rural, que representava personatges o ambients de pagès de forma tipificada. Una visió romàntica i simplificada del món agrari valorada per les classes urbanes, que tendien a

43 Mendoza, 1987: I, 528 i núm. 1246; II, 767 i núm. 1927.

mitificar aquest món abastable de pagesos i pastors, com si fos l'arcàdia perduda, de forma similar al que passava amb els pessebres. Dins aquest estereotip trobem: *Jove pagesa* (MNAC/MAC 22952) (figura 7), de Josep Serra i Porson (Roma, 1828 - Barcelona, 1910); *Jove pagesa* (MNAC/MAC 22921), de Josep Maria Tamburini i Dalmau (Barcelona, 1856-1932); o *Camperola amb gallines* (MNAC/MAC 22971), d'autoria anònima.⁴⁴ A mig camí entre el paisatgisme i el costumisme hi ha tres pintures anònimes del segle XVIII que representen una escena pastorívola (MNAC/MAC 22940, 22948 i 22953).⁴⁵

Dins el costumisme també cal posar-hi les figures demanant almoïna, com: *Captaires* i *Dos captaires* (MNAC/MAC 22924 i 22925), que a l'inventari de l'ingrés al Museu de 1934 apareixen catalogats com a escola holandesa de la segona meitat del segle XVII, tot i que també podrien ser d'algun pintor del nord d'Itàlia. O *Nen sucant pa en un got de vi* (MNAC/MAC 22928) (figura 8), que per a Pérez Sánchez era una obra «típicamente genovesa, no lejos de [Giovanni Bernardo] Carbone, con fuerte recuerdo vandikiano». Aquesta darrera obra respira la temàtica i l'estil que va desenvolupar Bernhard Keil (Helsingor, 1624 – Roma, 1687), pintor danès establert a Itàlia des de 1651 i conegut com a Monsù Bernardo, amb una magnífica tècnica de pinzellada solta i que habitualment representava escenes naturalistes, on la psicologia infantil tenia un paper important. Es pot comparar

FIGURA 7. Josep Serra Porson, *Jove pagesa*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

44 Mendoza, 1987: II, 910 i núm. 2344; II, 847 i núm. 2160; Cascante, 1977: 60 i núm. 109.

45 Adroer; Doñate i Sendra, 1983: 132 i núm. 206.

aquesta pintura amb d'altres del mateix pintor; fins i tot es pot identificar el nen que apareix puntualment en altres escenes (que era fill seu), com a *Al·legoria del tacte*, que es va vendre el 21 d'abril de 2015 a Dorotheum de Viena, amb el lot 88 (i una rèplica al cap d'un any, el 19 d'abril de 2016, al mateix Dorotheum, amb el lot 204); o el nen que sona la flauta al *Concert campestre*, venut a Bonhams de Londres el 8 de desembre del mateix 2017, amb el lot 40.⁴⁶

FIGURA 8. Bernhard Keil, *Nen sucant pa en un got de vi*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

A la temàtica costumista també hi ha representacions quotidianes, com *Dona adormida* (MNAC/MAC 22907), de José Garnelo Alda (Enguera, 1866 - Montilla, 1944); una de les poques fotografies de Garnelo al seu estudi de Bar-

⁴⁶ Vegeu: *Alte Meister, i. Teil - Old Master Paintings, Part i*, Viena: Dorotheum, 2015, pàg. 201; *Alte Meister*, Viena: Dorotheum, [2016], pàg. 101; *Old Master Paintings*, Londres: Bonhams, 2016, pàg. 66-67. També Heimbürger, 1988: núm. 108-109.

celona és amb aquesta obra al davant, durant els anys que el pintor va ser professor de l'Escola Provincial de Belles Arts Llotja (entre 1895 i 1900); és possible que hi col·laborés Pablo Picasso, alumne habitual al seu taller. Altres obres d'aquesta temàtica són *Retrat de vell* de Lluïsa Vidal i Puig (Barcelona, 1876-1918), una obra de formació de la qual es diu que podria ser una còpia d'un original de Simó Gómez i Polo (Barcelona, 1845-1880); o *Vell sagristà* (MNAC/MAC 22908), obra de Romà Ribera i Cirera (Barcelona, 1849-1935), que mostra un home encenent una llàntia en una església.⁴⁷ També els personatges amb aires de flamenc, com tres gitanes (MNAC/MAC 22918, 22958 i 22967), per ordre d'inventari, pintades per: Julio Moisés Fernández de Villasante (Tortosa, 1888 - Suances, 1968), Andrés Larraga Montaner (Valtierra, 1861 - Barcelona, 1931) (figura 9) i Enric Simonet i Lombardo (València, 1866 - Madrid, 1927).⁴⁸ A més a més, hi ha una *Composició eròtica* d'escola francesa del segle XVIII, actualment dipositada al Palauet Albéniz, un dibuix d'un mosqueter realitzat per Joan Llimona i Bruguera (MNAC/MAC 22964-D), abans esmentat (figura 4), i soldats, que van estar de moda a partir de la novel·la publicada per Alexandre Dumas l'any 1844. Finalment, també caldria incloure aquí *Conversa entre dues noies* (MNAC/MAC 22965), obra anònima del segle XVII on dos rostres femenins es miren mútuament, com si mantinguessin una conversa.

FIGURA 9. Andrés Larraga, *Gitana jove*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

47 Mendoza, 1987: I, 436 i núm. 976; II, 910 i núm. 2344; II, 1054 i núm. 2735; II, 1120 i núm. 2924; Oltra, 2016: 33-34.

48 Mendoza, 1987: I, 510 i núm. 1195; I, 528 i núm. 1247; II, 935 i núm. 2387.

FIGURA 10. Josep Maria Tamburini, *Bust de frare*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

Tenia un bon grapat de retrats. Josep Maria Tamburini (Barcelona, 1856-1932) és un dels seus autors preferits, amb quatre obres, al marge de *Jove pagesa* que hem esmentat abans (figura 7): *Bust de frare* (MNAC/MAC 22902-D) (figura 10), *Bust de noia* (MNAC/MAC 22903-D) i *Retrat de dona jove* (MNAC/MAC 22919).⁴⁹ Retrats en dibuix com: *Bust femení* (MNAC/MAC 22959-D) de Ramon Casas i Carbó (Barcelona, 1866-1932), *Bust femení* (MNAC/MAC 22961-D) de Joan Llimona i Bruguera, i *Bust de noia somrient* (MNAC/MAC 22909-D) de Joan Brull i Vinyoles (Barcelona, 1863-1912). Podem observar que majoritàriament eren dones joves, algunes en actitud molt fresca i jovial, a les quals caldria afegir les gitanes esmentades al paràgraf anterior. També hi ha un retrat d'una dona amb hàbit carmelita (MNAC/MAC 22916), que per la inscripció es pot identificar amb Elisabeth de Bourbon (1614-1664), filla del

⁴⁹ Mendoza, 1987: 11, 975 i núms. 2501, 2503.

duc de Vendôme i muller de Charles Amédée de Savoie, duc de Nemours; l'obra s'hauria de datar després de la mort del marit (1652); un rei com Josep I Bonaparte (MNAC/MAC 22906), pintat per Josep Bernat Flaugier, que l'any 1803 pertanyia a la col·lecció Bosch i Pazzi, però que el 1902 ja era a les mans de Francesc Fàbregas,⁵⁰ i un interessant *Retrat d'home amb barba blanca* (MNAC/MAC 22956). Quant a escultura: *La coqueteria* (MNAC/MAC 22970) (figura 11), de Josep Reynés i Gurgui (Barcelona, 1850-1926), actualment conservada al Palauet Albéniz de Barcelona; o la famosa *Juventut* (MNAC/MAC 22969), de Josep Llimona i Bruguera (Barcelona, 1964-1934).⁵¹

FIGURA 11. Josep Reynés, *La coqueteria*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

50 Bofarull, 1902: 99 i núm. 962; Casellas, 1910: 3.

51 Doñate, 2004: 140-141.

Un gènere vinculat amb la vida rural és la natura morta. Fàbregas tenia set bodegons de força qualitat (figura 12). Dos (MNAC/MAC 22972 i 22975) estan atribuïts a Tommaso Realfonzo, dit Masillo (Nàpols, cap a 1677 - després de 1743), dos més (MNAC/MAC 22943 i 22955) a Luis Egidio Meléndez (Nàpols, 1716 - Madrid, 1780), un (MNAC/MAC 22949) a la pintora Elena Recco (activa a Nàpols i Madrid a finals del segle XVII i inicis del XVIII), i dos més (MNAC/MAC 22947 i 22954) a Josep Mirabent i Gatell (Barcelona, 1831-1899); curiosament, els Realfonzo i els Meléndez ingressen com a obres del segle XIX.⁵² Puntualment, hi ha dos quadres de pintura mitològica; un és *Seguici nupcial amb l'estàtua d'Himeneu* (MNAC/MAC 22978), de Josep Bernat Flaugier (Martigues, 1757 - Barcelona, 1813),⁵³ i l'altre, *Rapte d'Helena* (MAC/MAC 22974), una obra anònima que respira l'aire de l'art flamenc del segle XVII. Finalment, hi ha una composició eròtica (MNAC/MAC 22920) que podria tenir un rerefons llegendari; les fitxes antigues afirmen que podria ser d'escola francesa i del segle XVII.

FIGURA 12. Luis E. Meléndez, *Natura morta amb salmó i estris de cuina*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

⁵² Mendoza, 1987: II, 698-699 i núms. 1751 i 1754; Cherry, 2006: 251-252; Quílez, 2007: 50-51; Yeguas, 2015: 34-37.

⁵³ Mendoza, 1987: I, 391 i núm. 854.

La temàtica religiosa constituïa un nucli important en la col·lecció Fàbregas, amb un total de 25 quadres, quasi tots pintats entre els anys 1500 i 1800. Hi ha un gruix d'obres anònimes i d'interès artístic limitat. Del segle XVII trobem: *Martiri de santa Caterina* (MNAC/MAC 22930); *Martiri de sant Llorenç* (MNAC/MAC 22941); *Sant cartoixà orant* (MNAC/MAC 22926); i *Moisès fa brollar l'aigua de la roca* (MNAC/MAC 22927), una còpia de Bartolomé E. Murillo que ingressa com a obra de l'escola espanyola de la segona meitat del segle XVIII. D'aquest segle hi ha: *L'adoració dels pastors* (MNAC/MAC 22910); *Sant Francesc de Paula* (MNAC/MAC 22942), que remet a un prototipus realitzat per Josep de Ribera cap a 1640, i del qual es conserven diferents versions en col·leccions públiques i privades; així com una *Aparició de la Mare de Déu i sant Tomàs de Villanueva al venerable Tomàs de la Virgen* (MNAC/MAC 22950), actualment al Museu Maricel de Sitges. I d'etapa contemporània: una *Visitació* (MNAC/MAC 22911), de la primera meitat del segle XIX.⁵⁴

Ara podem fer esment d'un reguitzell de quadres relativament coneguts de la col·lecció d'art del Renaixement i el Barroc del Museu, ja sigui perquè han rebut l'atenció historiogràfica o perquè es troben a les sales permanents. Una obra és la *Santa Faç* (MNAC/MAC 22901), que s'atorga al cercle d'Albrecht Bouts, seguint de prop una vera icona realitzada per Jan van Eyck entre 1438 i 1440, coneguda a partir de les diferents còpies i versions flamenques realitzades pels pintors de la segona meitat del segle XV.⁵⁵ Quatre escenes relacionades amb miracles de sant Antoni de Pàdua: primera, *Resurrecció de la noia ofegada*; segona, *Guariment del peu a un jove que se l'havia tallat*; tercera, *Miracle de la mula agenollada davant la custòdia*; i quarta, *El sant mostra el cor d'un avar dins una arqueta* (MNAC/MAC 22929, 22938, 22939 i 22984), atribuïdes a Andrea Lilli (Ancona, 1555 - Ascoli, 1610).⁵⁶ Un *Sant Pere Pasqual i el miracle de les roses* (MNAC/MAC 22912) d'anònim italià; la composició és deutora dels frescos d'Annibale Carracci (Bolonya, 1560 - Roma, 1609) i taller a la capella Herrera de l'església de Giacomo degli Spanuoli de Roma, dedicats a sant Dídac d'Alcalà.⁵⁷ Una *Fugida a Egipte* (MNAC/MAC 22977), que Cuyàs atribueix en primera instància a Abraham Willemsen (Anvers [?], cap a 1610 - Anvers, 1672) i després a l'Anagramista A.W. perquè firma habitualment *AW IN F*,

⁵⁴ Mendoza, 1987: 11, 766 i núm. 1926.

⁵⁵ Yeguas, 2018: 205.

⁵⁶ Longhi, 1961: Arcangeli, Zampetti, 1985: 82-83.

⁵⁷ Cuyàs, 2005: 499-500 i núm. 309.

com apareix a la part inferior esquerra del quadre.⁵⁸ Una parella d'apòstols: *Sant Pere* i *Sant Judes Tadeu* (MNAC/MAC 22973 i 22976), que deurien formar part d'un apostolat, i que van ser catalogades com obres de la primera meitat del segle XVIII; l'autor podria ser algun artista català, però s'haurien de datar al darrer terç del segle XVII.⁵⁹ La parella d'*El Salvador* i la *Dolorosa* (MNAC/MAC 22931 i 22932), obres conegudes d'Antoni Viladomat i Manalt (Barcelona, 1678-1755); segons Miralpeix, una té el seu referent en una incisió del *Salvator Mundi* d'Anton van Dyck (Anvers, 1599 - Londres, 1641), feta per Schelte Adams Bolswert (Bolsward, 1586 - Anvers, 1659), i la *Dolorosa* deriva d'un gravat de François Spierre (1639-1681) a partir d'un dibuix de Gian Lorenzo Bernini (Nàpols, 1598 - Roma, 1680).⁶⁰ Tres pintures de Josep Bernat Flaugier: *Esposalles de la Mare de Déu*, *Anunciació* i *Naixement de sant Joan Baptista* (MNAC/MAC 22937, 22936 i 22933) (Mendoza 1987: I, 389-391 i núms. 849, 850, 853; Maseras 1934). També un *sant Jeroni* (MNAC/MAC 22934), de Josep Oliver i Legarés.

Deixo per al final un grup de quatre pintures religioses poc conegudes i inèdites però que tenen el seu interès. Una és *Mare de Déu amb el Nen* (MNAC/MAC 22962), un oli sobre coure amb unes dimensions de 17 x 14 cm, que va entrar com una obra anònima del segle XVII; tot i això, es poden establir paral·lelismes amb obres flamenques entre finals del segle XVI i el primer terç del segle XVII; és difícil dir un nom sense entrar més a fons, tot i que recorda obres del francès Vincent Malo (Cambrai, ca. 1595 - Roma, 1649), entre altres autors. Un *Noli me tangere* (MNAC/MAC 22944) (figura 13) d'autoria anònima, però que parteix d'una composició de Fe-

FIGURA 13. Anònim (a partir de Federico Barocci), *Noli me tangere*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

⁵⁸ Cuyàs, 1998: 17; Cuyàs 2003: 22-25 i núm. 5.

⁵⁹ Adroer, Doñate i Sendra, 1983: 132 i núms. 207, 209.

⁶⁰ Miralpeix, 2014: 161, 348 i 360.

derico Barocci (Urbino, 1535-1612). El pintor italià en va fer una creació, datada l'any 1590 i conservada a la Staatliche Gemäldegalerie de Munic, i posteriorment en va fer una versió per a la família Buonviso i destinada a una església de Lucca, que actualment es troba en mal estat i pertany a la col·lecció de Lord Allendale, a Bywell Hall. Aquesta versió autògrafa de Barocci va tenir més èxit perquè es va divulgar per un gravat de Luca Ciamberlano realitzat l'any 1609.⁶¹ Atesa la qualitat de l'obra i els paral·lels existents, cal adjudicar aquesta obra a un pintor actiu a Itàlia durant la primera meitat del segle XVII.

Una *Adoració dels pastors* (MNAC/MAC 22913) (figura 14) ingressada com d'autor anònim, però que clarament té una forta influència del pintor Andrea Vaccaro (Nàpols, 1604-1670), atesa la forma d'ubicar els personatges en la composició (compareu l'escena amb *Adoració dels pastors* de la Quadreria dei Girolamini, a Nàpols, o *Trobada entre Isaac i Rebeca* del Museo del Prado, a Madrid), entre altres qüestions de detall a l'hora de fer els rostres o els gestos (confronteu el rostre de la Mare de Déu amb el d'una de les noies a *Lot embriagat per les seves filles* o amb l'àngel de *Santa Rosalia de Palerm*, ambdós del Museo del Prado, i els rostres d'un dels pastors i el sant Josep amb les figures centrals de *Sant Gaietà davant la Sagrada Família* del mateix Museo del Prado, entre d'altres); el dubte és si adjudicar-lo al mateix mestre napolità o, el més segur, a un seguidor seu.

FIGURA 14. Seguidor d'Andrea Vaccaro, *Adoració dels pastors* (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

61 Emiliani, 2008: 11, 71-87.

Finalment, *Suïcidi de Cató* (MNAC/MAC 22946) (figura 15), una obra autògrafa de Luca Giordano (Nàpols, 1634-1705), de la qual es van fer moltes versions i còpies;⁶² és una pintura que mostra la qualitat del pintor i transmet el dolor que va patir aquest personatge.

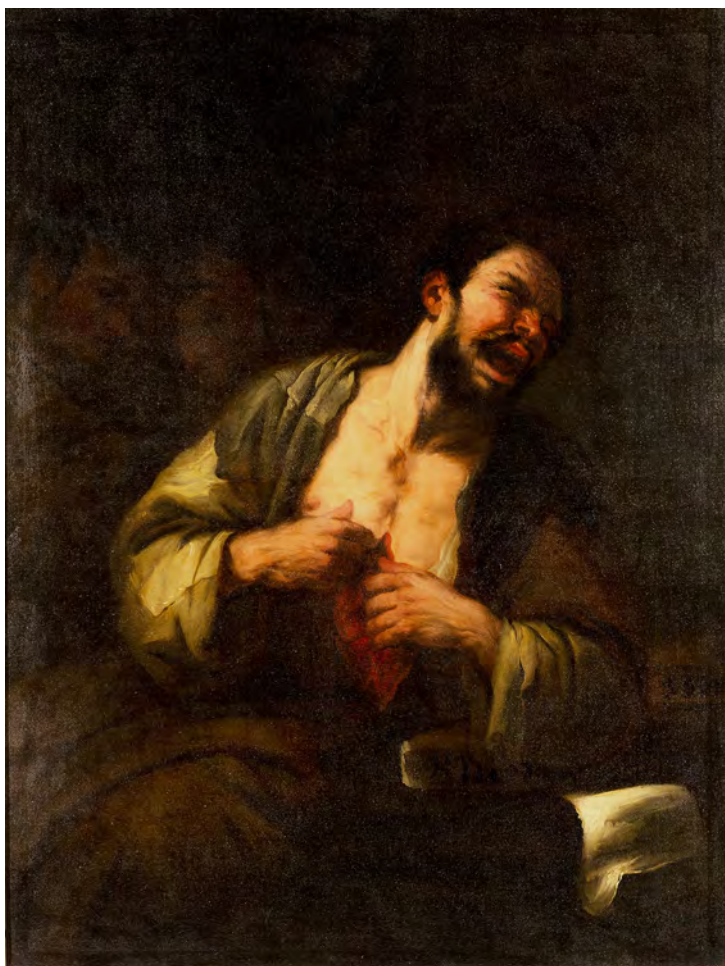

FIGURA 15. Luca Giordano, *Suïcidi de Cató*, (foto: servei fotogràfic del Museu Nacional d'Art de Catalunya).

62 Blaya i Yeguas, 2020: 35-45.

Referències bibliogràfiques

- «Acte núm. 187 (...) Per unanimitat s'acorda concedir el premi de set-centes cinquanta pessetes el que porta el lema "Germandat" i que resulta ser el senyor Francesc Fàbregas de Barcelona». *Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya*, any v, núm. 51, novembre-1924, pàg. 10 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2147 [consulta: 9 de setembre 2020].
- Alte Meister, I. Teil = Old master paintings, part I* [2015]. Viena: Dorotheum, pàg. 201.
- Alte Meister* [2016]. Viena: Dorotheum, pàg. 101.
- «Assumptes reglamentaris aprovats» (1934). *Gasetta Municipal de Barcelona*, any 21, núm. 28, 16-7-1934, pàg. 10 [en línia]. https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2372. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA) [consulta: 9 de desembre 2020].
- ADROER i TASIS, Anna Maria; DOÑATE, Mercè; SENDRA, Eloïsa (1983). *Catàleg de pintura i escultura a la Casa de la Ciutat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ANDRINO, Miguel (2011). *Escultura urbana como nexo de convivencia: identidad y reflejo del lugar en el área del Vallès* (tesi doctoral). Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Belles Arts [en línia]. *Dipòsit Digital Universitat de Barcelona*. <http://hdl.handle.net/2445/35439> [consulta: 3 de desembre 2020].
- ARCANGELI, Luciano, ZAMPETTI, Pietro (1985). *Andrea Lilli nella pittura delle Marche tra Cinquecento e Seicento*. Roma: Multigráfica.
- BARNADES, J. (2015). «La clínica». *El Cartipàs: ciutat, patrimoni, memòria*, núm. 82, gener 2015, pàg. 4.
- BLAYA, Sílvia; YEGUAS, Joan (2020). «Un suicidio de Catón de Luca Giordano en el Museu Nacional d'Art de Catalunya». *Napoli Nobilissima*, vol. VII, fasc. II, mag-jio-agosto, pàg. 35-45.
- BOFARULL y Sans, Carlos de (1902). *Catálogo de la Exposición de Arte Antiguo publicado por la Junta Municipal de Museos y Bellas Artes; redactado por Don Carlos de Bofarull y Sans, director del Museo Arqueológico Municipal*. Barcelona: Reproducciones Artísticas Thomas [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/56794> [consulta: 3 de desembre 2020].
- BORONAT i Trill, M. Josep (1999). *La política d'adquisicions de la Junta de Museus 1890-1923*. Barcelona: Junta de Museus de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CALBET Camarasa, Josep M. (1981-1983). *Diccionari biogràfic de metges catalans*, 3 vols. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajona – Universitat de Barcelona.
- CANIVELL Masbernà, Eudald (1918). *Bibliografia Medical de Catalunya: inventari primer prè dels llibres de l'Exposició Bibliogràfica anexas al segon Congrés de metges de llengua catalana celebrat a Barcelona del 24 al 28 de juny de 1917*. Barcelona: Impr. Elzeviriana.
- CARBONELL Pallarès, Jordi A.; GONZÁLEZ Llàcer, Jordi (1993). *Joaquim Vayreda*. Sabadell: AUSA. Monografies Ars.

- CASCANTE, M. Asunción (1977). «Romà Ribera i Cirera (1849-1935)». *D'Art*, núm. 3-4, pàg. 49-64.
- CASELLAS, Raimon (1910). «Pàgina artística. L'estil imperi a Barcelona. Flaugier en els primers temps de l'ocupació». *La Veu de Catalunya: diari català d'aviso, noticias y anuncis*, any 20, núm. 3889, 3-3-1910, Ed. Matí, pàg. 3 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2321 [consulta: 4 desembre 2020].
- «Pàgina artística. L'estil imperi a Barcelona. Flaugier en els primers temps de l'ocupació». *La Veu de Catalunya: diari català d'aviso, noticias y anuncis*, any 20, núm. 3890, 3-3-1910, Ed. Vespre, pàg. 3 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2321 [consulta: 3 desembre 2020].
- «Certamen Literari-Artístic d'Olot. Any xxxii. Cartell del III Certamen musical...» (1921). *Revista Musical Catalana: butlletí mensual del Orfeó Català*, any xviii, núm. 212, agost 1921, pàg. 161 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2159 [consulta: 9 desembre 2020].
- «Concurs de Cartells. Repartiment de premis...» (1926). *La Publicitat*, 30-1-1926, pàg. 4 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antiques* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2336 [consulta: 9 desembre 2020].
- CORNUDELLA i Capdevila, Josep (1940). *Espiritu de caridad. A la buena memoria del Dr. D. Francisco Fábregas Mas y de su esposa Da. Faustina Mata Guerrero*. Barcelona: I. Gráfica A.D. Ltda.
- (1953). «Francisco Fábregas (1911-1913)». *Libro de oro de la Academia de Ciencias Médicas publicado con motivo de su lxxv aniversario*. Barcelona: Imprenta Socitra.
- CUYÀS, M. Margarita (1998). «El gust pel Renaixement i el Barroc. A propòsit de la col·lecció del Museu Nacional d'Art de Catalunya». A: Cuyàs, M. Margarita; Quílez, Francesc. *Renaixement i Barroc. Col·leccionisme i mecenatge al Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Palma de Mallorca: Govern Balear – Museu Nacional d'Art de Catalunya, pàg. 6-19.
- (2003). *About Christ. Works from the collection of the Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, pàg. 22-25.
- (2005). «San Pedro Pascual y el milagro de las rosas». A: *El mundo que vivió Cervantes*. Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, pàg. 499-500, cat. núm. 309.
- CHERRY, Peter (2006). *Luis Meléndez Still-Life Painter*. Madrid: Fundación de Apoyo a la Historia del Arte Hispánico.
- DAVÍ CARBONELL, Laura (2013). *Les col·leccions de pintura de Renaixement i Barroc al Museu Nacional d'Art de Catalunya 1888-1939. Història i context* (tesi final de màster). Barcelona: Universitat de Barcelona [en línia]. <http://hdl.handle.net/2445/59867>. *Dipòsit Digital Universitat de Barcelona* [consulta: 3 desembre 2020].
- DOÑATE, Mercè (coord.) (2004). *Joan Llimona 1860-1926; Josep Llimona 1964-1932* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

- «El doctor Francesc Fàbregas» (1933). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 629, 24-12-1933, pàg. 4.
- «El doctor Fàbregas llega a Barcelona varies obres d'art» (1934). *L'Autonomista. Diari Federalista, Republicà i d'Avisos i Notícies*, 23-1-1934, pàg. 33.
- «El pleno d'ahir» (1928). *Diari de Granollers*, núm. 621, 30-3-1928, pàg. 2.
- «Els carrers de Barcelona. La Portaferrixa » (1920). *La Veu de Catalunya*, any 30, núm. 7568, 15-6-1920, Ed. Matí, pàg. 5 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2321 (consulta: 2 juny 2020).
- EMILIANI, Andrea (2008). *Federico Barocci: Urbino, 1535-1612*. Ancona: Ars Books.
- «Ensenyament. Llegat a favor d'un alumne de la Universitat d'una biblioteca de dret...» (1934). *La Humanitat*, any 4, núm. 785, 19-5-1934, pàg. 5 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2412 [consulta: 9 desembre 2020].
- «Fruto de una gran labor filantrópica. La «Residencia Fábregas» para ex alumnos de los Hogares Mundet...» (1965). *La Vanguardia*, 5-2-1965, pàg. 18.
- GIBERT, J. (1934). «El llegat del senyor Francesc Fàbregas als museus». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. IV, núm. 40, setembre 1934, pàg. 276-277 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH) <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 3 desembre 2020].
- HEIMBÜRGER, Minna (1988). *Bernardo Keilhau detto Monsù Bernardo*. Roma: Ugo Bozzi.
- «Les escoles de Palou» (1932). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 566, 11-9-1932, pàg. 4.
- «Lista definitiva de los señores del ayuntamiento y del cuádruplo número de vecinos mayores contribuyentes con derecho...» (1917). *Gaceta Municipal de Barcelona*, any 4, núm. 10, 7-3-1917, pàg. 10 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/consulta/registro.do?id=2370 [consulta: 9 desembre 2020].
- LONGHI, Roberto (1961). «Quattro 'modelli' del Lilio a Barcellona». *Paragone. Arte*, anno XII, núm. 137, pàg. 48-50.
- MASERAS, Alfons (1934). «Les pintures de Flaugier llegades pel doctor Fàbregas als nostres museus». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. IV, núm. 41, octubre 1934, pàg. 306-312 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH) <https://ddd.uab.cat/record/20706> [consulta: 3 desembre 2020].
- MENDOZA, Cristina (1987). *Catàleg de pintura segles XIX i XX. Fons del Museu d'Art Modern*, 2 vol. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- MIRALPEIX, Francesc (2014). *Antoni Viladomat i Manalt 1678-1755. Vida i obra* (catàleg de l'exposició). Girona: Museu d'Art de Girona.
- «Na Faustina Mata i Guerrero morí el dia 20 del corrent (...)» (1924). *La Vanguardia*, 28-10-1924, [s. p.].
- «Notes locals» (1925). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 186, 4-1-1925, pàg. 3.
- «Noves» (1917). *Renovació*, 14-1-1917, pàg. 3.

- «Noves» (1918). *Renovació*, 14-7-1918, pàg. 3.
- «Noticiari» (1927). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 316, 24-7-1927, pàg. 11.
- «Noticiari» (1927). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 336, 25-12-1927, pàg. 5.
- «Noticiari» (1928). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 350, 1-4-1928, pàg. 8.
- «Noticiari» (1932). *La Gralla: publicació setmanal*, núm. 566, 11-9-1932, pàg. 7.
- «Notícies» (1926). *Diari de Granollers*, any 1, núm. 219, 19-11-1926, pàg. 7.
- «Notícies» (1928). *Diari de Granollers*, núm. 600, 5-3-1928, pàg. 7.
- Old Master Paintings* (2016). Londres: Bonhams, pàg. 66-67.
- OLTRA, Consol (2016). *Lluïsa Vidal. Pintora del modernisme obra* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.
- PLANAGUMÀ, Teresa; PUIGVERT, Xavier; SANTALÓ, Ester (2006). *Nomenclàtor viari de la ciutat d'Olot*. Olot: Ajuntament d'Olot – Arxiu Comarcal de la Garrotxa.
- PLANAS Maresma, Jordi (1991). *Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)*. Granollers: Ajuntament de Granollers. Àrea de Serveis Personals.
- QUESADA Martín, M. Jesús (1985). *Daniel Zuloaga: 1852-1921*. Segòvia: Diputación de Segovia – Caja de Ahorros y Monte de Piedad.
- QUÍLEZ, Francesc M. (2007). «Notes per a l'estudi del col·leccionisme de natures mortes a Barcelona i el seu reflex a les col·leccions del Museu Nacional d'Art de Catalunya». A: *Natures mortes. Des de Sánchez Cotán a Goya, a l'entorn de la Col·lecció Naseiro adquirida per al Prado* (catàleg de l'exposició). Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, pàg. 47-59.
- SALMERÓN, Pilar (2012). «El pavelló Fàbregas-Mata, o de Santa Faustina» [en línia]. *De Santa Creu a Sant Pau. El bloc de la història de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau*, (data: 22-6-2012). <https://desantacreuasantpau.blogspot.com/2012/06/el-pavellon-fabregas-mata-o-de-santa.html>. [consulta: 3 desembre 2020].
- TINTÓ, Lluís (1994a). «Viure per la caritat». *El 9 Nou*, núm. 513, 9-12-1994, pàg. 14.
- (1994b). «El tàndem Ribas-Fàbregas, clau en la construcció de l'Hospital». *El 9 Nou*, núm. 513, 9-12-1994, pàg. 15.
- (1994c). «Fill adoptiu de la ciutat». *El 9 Nou*, núm. 513, 9-12-1994, pàg. 15.
- (1994d). «La dedicació als necessitats». *El 9 Nou*, núm. 515, 16-12-1994, pàg. 14.
- (1994e). «Testament pensant en molts», *El 9 Nou*, núm. 515, 16-12-1994, pàg. 15.
- TRIBÓ Traveria, Gemma (coord.) (2008). *El campus Mundet. Un entorn per descobrir. Patrimoni, medi natural i sostenibilitat*. Barcelona: Publicacions i Edicions, Universitat de Barcelona.
- «Vallesanes» (1923). *Gent d'Ara. Periòdic Nacionalista Vallesà*, núm. 49, 23-12-1923, pàg. 2.
- VENTURA Herrera, S. (2010). *L'Hospital-Asil de Granollers, història i arquitectura* (projecte/treball de fi de carrera). Barcelona: UPC-Escola Politècnica Superior d'Edificació de Barcelona [en línia]. *UPCommons. Portal del coneixement obert de la UPC*. <http://hdl.handle.net/2099.1/9828> [consulta: 9 desembre 2020].
- VERDAGUER i Illa, M. Carme (1987). *L'escultura a Olot: diccionari biogràfic d'autors*. Olot: El Bassegoda.

- WILKINSON, Alexander S. (2010). *Iberian Books: Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Peninsula before 1601*. Leiden i Boston: E. J. Brill.
- YEGUAS Gassó, Joan (2015). «Introducció». A: *Incòlume. Natures mortes del Segle d'Or*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, pàg. 29-39.
- (2018). «La remodelació de la col·lecció d'art del Renaixement i Barroc del Museu Nacional d'Art de Catalunya (2018)» [en línia]. *Acta/Artis. Estudis d'Art Modern*, núm. 6, pàg. 195-215. <https://doi.org/10.1344/actaartis.6.2018.27506> [consulta: 9 desembre 2020].